

Alkuperä, historia ja esimerkki: valdesilaisen liikkeen alkuperästä kirjoittaminen sydänkeskijalla

Nykyajan historiankirjoittajat korostavat usein aikojen ja yhteiskuntien erilaisuuksia sekä tuovat esiin aikakausien ainutkertaisuuksia. Keskiajalla menneisyyteen suuntautuvien kirjoitusten tarkoitus oli erojen sijaan osoittaa nykyisyyden ja menneen yhtymäkohtia. Historiankirjoittajien tarkoituksena ei ollut kerätä kirjallisista lähteistä faktoja ja muodostaa tiedon palasista uutta käsitystä menneisyydestä. Historian ”suuren pyörän” liike ja viitekehys olivat jo tiedossa. Usein se oli universaali pelastushistoria tai Vanhaan testamenttiin pohjautuva käsitys aikakausista ja toisiaan seuraavista valtakunnista. Tarkoitus oli luoda valoa nykypäivään, tukea olemassa olevia käsityksiä ja sosiaalisia rakenteita.¹ Menneiden tapahtumien tarkastelulla oli myös tulevaisuuteen suuntautuvat aspektinsa. Koska maallisten tapahtumien ymmärrettiin usein riippuvan Jumalan tahdosta, niitä tutkimalla uskottiin päästävän selville nykyisyyden lisäksi myös tulevasta.²

Historiankirjoitus osoitti maailman järjestyksen ja asioiden alkuperän. Samankaltainen funktio voidaan nähdä toisellakin menneisyyteen suuntautuvalla kirjoituksen lajilla, *exemplumeilla*.³ Keskiaikainen *exemplum* esiintyi tyypillisimmillään saarnoissa, jolloin ne antoivat abstraktille opetukselle konkreettisen ja helposti omaksuttavan muodon. *Exemplumeita* kerättiin myös temaatistisesti järjestettyihin kokoelmiin, joista ne eri tarkoituksia varten olisivat helposti löydettävissä.⁴ Kronikat, jotka olivat tyypillisin historiankirjoituksen laji, sekä *exemplum*-kokoelmat sisälsivät samankaltaista materiaalia ja olivat funktioltaan yhteneväisiä. Niihin oli kerätty muistamisen arvoisia kertomuksia, jotka olivat yleensä moraalisesti opettavia. *Exemplum*-kokoelmia voidaan pitää eräänlaisina ”oikeudellisten” ennakkotapausten kokoelmina.⁵ Samoin olivat eräät kuningashuoneen kronikat tarkoitettu käytettäväksi yhdessä lakikokoelmien kanssa.⁶ Kronikoiden ja *exemplum*-kokoelmien tärkeänä tehtävänä oli toimia myös kirjoittavan yhteisön identiteetin luojana ja ylläpitäjänä.⁷

Käsittelen tässä artikkelissa sydänkeskiaikaisen uskonnollisen liikkeen, valdesilaisuuden, syntyä ja alkuperää käsitteleviä kertomuksia, jotka löytyvät keskiaikaisista exemplum-kokoelmista ja kronikoista. Pyrin selvittämään, miten käsitys harhaoppiseksi tuomitun liikkeen historiasta ja alkuperästä muodostettiin. Samalla tarkoitukseni on osoittaa, miten paikalliset ja yleisemmät tulkinnat historiasta ja valdesilaisuuden paikasta siinä näkyvät kussakin kertomuksessa. Käsitellessään mennyttä aikaa kukin kertomus nivoutuu tulkinnassaan korostetusti nykyyhteensä ja tekee mahdolliseksi tarkastella lähietäisyydeltä, miten historialliset tapahtumat siirrettiin kirjoitettuun muotoon. Kirjoittamisen monopolia hallitseva kirkko oli portinvartijan roolissa, mutta myös maallikkojen ns. tekstuaalisissa yhteisöissä⁸ oli mahdollista muodostaa historian tulkintoja, jotka välittyivät pääasiassa suullisesti.

Ääriviivoja valdesilaisuuden ensimmäisistä vuosikymmenistä

Sydänkeskiajan harhaoppisista liikkeistä tunnetuimpia ovat dualistisia käsityksiä omaavat kataarit⁹ ja opillisesti lähempänä virallista kirkkoa olevat valdesilaiset¹⁰. Kataareille ei ole voitu osoittaa mitään erityistä perustajaa tai tarkempaa syntyajankohtaa. 1000-luvulta lähtien esiintyviä dualistisia liikkeitä kutsuttiin kirkkoisä Augustinuksen (354 – 430) vaikutuksesta usein manikealaisiksi tai uusiksi manikealaisiksi.¹¹ Yrityksistä huolimatta näiden liikkeiden historiasta ja alkuperästä ei kyetty kirjoittamaan laajalle levinnyttä yhtenäistä tulkintaa. Kutsumalla heitä manikealaisiksi heidän alkuperänsä ja identiteettinsä tuli liitettyksi kuuluisan kirkkoisän tuomitsemaan harhaoppisuuteen. He muodostivat vaarallisen liikkeen, jota vastaan kirkon piti taistella olemassa olevin keinoin.

Valdesilaisuuden alkuvaiheet tunnetaan paremmin kuin kataarien. Valdesilaisuuden perustajana ja liikkeen nimen antajana keskiaikaiset lähteet mainitsevat lähes poikkeuksetta Valdesiuksen.¹² Nykytutkimuksen mukaan liike syntyi 1170-luvulla Lyonissa. Valdesius oli varakas lyonilainen maallikko, joka koki uskonnollisen kääntymyksen. Hän hylkäsi entisen elämänsä ja lahjoitti omaisuuttaan köyhille. Maallikkoudestaan huolimatta hän alkoi saarnata julkisesti.¹³ Paikallinen kirkko tuki aluksi Valdesiuksen toimia ja kahden kirkonmiehen avustuksella hän käännätti pyhiä tekstejä kansankielelle. Lyonin arkki-

piispa Guicharduksen kuoltua 1180-luvun alussa hänen seuraajansa Johannes karkotti Valdesiuksen seuraajineen kaupungista. Tämä ei ollut valdesilaisuuden historian loppu, vaan pikemminkin sen alku.¹⁴ Hyvin varhaisessa vaiheessa liikkeen jäsenet omistautuivat dualistisen harhaopin vastaiselle toiminnalle. Valdesilaisten köyhyyteen ja saarnaamiseen perustuvan kutsumuksen takia heidät voi tulkita niin fransiskaanien kuin dominikaanienkin järjestöjen edeltäjinä.¹⁵

Ennen inkvisition varsinaista perustamista 1230-luvulla valdesilaisuus tai Lyonin köyhät (*pauperes de Lugduno*), kuten heitä myös usein nimitettiin, oli ehtinyt juurtua monille alueille, erityisesti nykyisiin Pohjois-Italiaan, Etelä-Ranskaan ja Alppien pohjoispuolelle Etelä-Saksaan ja Itävaltaan.¹⁶ Vaikka kirkko pääasiassa tuomitsi heidät jo 1180-luvulta lähtien, oli myös esitetty osittain heitä puolustavia kantoja.¹⁷ Tämän lisäksi Innocentius III (1198-1216) oli hyväksynyt 1200-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä kaksi valdesilaista ryhmittymää takaisin kirkkoon *pauperes reconciliati* ja *pauperes catholici* -nimillä.¹⁸ Näiden nimien maine oli tahraton, toisin kuin *pauperes de Lugduno*, joka mainitaan useissa harhaoppisuuden vastaisissa julistuksissa. Uusien järjestöjen elinkaari jäi kuitenkin melko lyhyeksi. On oletettu, että ne sulautuivat pikkuhiljaa joko fransiskaanien tai dominikaanien järjestöihin.¹⁹

Valdesilaisuuden vaiheet oikeaoppisuuden ja harhaoppisuuden rajoilla selittää sen, että liikkeen alkuperästä kertovat sydänkeskiaikaiset tekstit ovat sävyiltään hyvin erilaisia: innostuneita, varovaisen myönteisiä tai enimmäkseen jyrkän tuomitsevia.

Ensimmäiset kertomukset valdesilaisuuden synnystä²⁰

Ensimmäisen Valdesiuksen kääntymyksestä kertovan lähteen kirjoitusajankohdasta on sijoitettu 1170-luvun jälkipuoliskolle. Tämä exemplumin muotoon kirjoitettu kertomus on osa sistersiläisjärjestön ensimmäistä exemplum-kokoelmaa *Liber Visionum et Miraculorum*. Kertomus sijoittuu kokoelman otsikoimattomaan ja sekalaisia kertomuksia sisältävään neljänteen osaan.²¹ Teos on säilynyt yksittäisenä käsikirjoituksena ja on palvellut myöhempiä saman järjestön exemplum-kokoelmia. Sen koostaminen on liittynyt Bernard Clairvauxlaisen

(k. 1153) kanonisaation juhlallisuuksiin vuonna 1174. Kertomus Valdesiuksesta on epäilemättä löytänyt tiensä kokoelmaan Lyonin arkkipiispan Guicharduksen välityksellä. Hän oli ollut Pontignyn sistersiläisluostarin apotti ennen valintaansa piispan istuimelle vuonna 1164 ja osallistui järjestönsä kokouksiin vielä tämänkin jälkeen.²²

Arkkipiispa Guichardus toteutti kaupungissaan useita uudistuksia. Niistä merkittävin oli Forez'n kreivin kanssa tehty rauhansopimus vuonna 1173, joka lopetti pitkälliset arkkipiispan ja kreivin väliset maakiistat. Arkkipiispa pyrki myös kohottamaan kaupunkinsa papiston moraalia ja karsimaan väärinkäytöksiä. Näitä hengellisen säädyn elämää koskevia uudistuksia Guichardus kutsui Isien asetusten palauttamiseksi. Hän vetosi menneeseen malliin alkuperäisenä ja oikeana. Käytännössä kysymys oli pyrkimyksestä saada kaniikit noudattamaan luostarimaista yhteiselämän sääntöä ja ohjata heidän kirkon nimissä hankkimiaan tuloja yksityiskäytöstä Lyonin kirkolle. Guicharduksen kirjoittamista teksteistä päätellen valtaosa kaniikeista vastusti muutoksia. Kuten Michel Rubellin on ehdottanut, samaan aikaan tapahtunut Valdesiuksen, rikkaan maallikon, kääntymys vapaaehtoiseen köyhyyteen voidaan tulkita olevan yhteydessä arkkipiispan uudistuspyrkimysten kanssa.²³

Valdesiuksen kääntymyksestä kertova exemplum sistersiläisessä kokoelmassa on lyhyt. Se ei mainitse päähenkilöä nimeltä eikä tapahtuman aikaa, mutta Lyonin kaupungin kylläkin. Kertomuksessa rikkaaksi ja kuuluisaksi mainittu mies lahjoitti kaiken omistamansa köyhille ja ryhtyi itse kerjuulle. Hämmästyneiden kaupunkilaisten tiedustellessa syytä hän vastasi heille nähneensä näyn tulevista tuskista, jotka odottaisivat myös heitä, halusivat he sitä uskoa tai eivät.²⁴

Arkkipiispa Guichardus on kertomusta sistersiläisveljille kertoessaan halunnut nostaa tämän tapahtuman esiin kaupungin tapahtumien virrasta. Tämä voidaan nähdä eräänlaisena julkilausumana reformaatioon haluttomia Lyonin kaniikkeja vastaan. Kaupungissa asuva maallikko näytti mallia virkoihin vihi-tyille kirkon edustajille kristillisten hyveiden toteuttamisesta. Samalla teksti on sopinut sistersiläiseen, askeettista elämäntapaa korostavaan ajatteluun ja tullut kirjatuksi muistiin. Miksi kääntymyksen inspiraatio on visio ”tulevista tuskista”? Kuten ranskalaiset historiantutkijat Olivier Legendre ja Michel Rubellin

huomauttavat, se on näin kerrottuna ja tulkittuna sopinut kokoelman teemaan, olihan kyseessä juuri näkyjä ja ihmeitä koskeva teos.²⁵ Näkisin kuitenkin, että tämän kertomuksen taustalla on myös ajan käsitys siitä, että näyt olivat eräänlaisia jumalallisia väliintuloja ajallisuudessa. Kertomuksessa mainittu näky antoi vakuutuksen tekojen oikeellisuudesta samalla tavoin kuin niin monessa muusakin kokoelman exemplumissa.²⁶

Sistersiläisen exemplum-kokoelman kertomusta ei tunneta enää myöhemmistä saman järjestön kokoelmista. Kirjoittamisen aikaan, joka oli osin päällekkäinen itse tapahtumien kanssa, ei vielä ollut nähty mihin Valdesiuksen kääntyminen ja toimet johtaisivat. Kymmenen vuotta myöhemmin tapahtumaa ei enää olisi pidetty muistamisen arvoisena, ainakaan samalla tavalla kerrottuna. Myöhemmät kertomukset esittivät tapahtumat varoittavana esimerkkinä ja korostivat sitä, että tapahtumat Lyonissa 1170-luvulla johtivat harhaoppisen liikkeen syntyyn.

Toinen kertomus valdesilaisuuden synnystä löytyy anonyymien laonilaisen premonstratenssijärjestön jäsenen 1220-luvulla kirjoittamasta universaalkronikasta. Siinä on pitkiä ja yksityiskohtaisia kuvauksia Valdesiuksen teoista.²⁷ Kirjoittaja sijoittaa tapahtumat vuosille 1173, 1177 ja 1178. Ensimmäisessä ja pisimmässä kronikan katkelmassa kerrotaan lyonilaisen rikkaan, Valdesius-nimisen koronkiskurin kääntymyksestä. Kertomuksen mukaan ensimmäinen sysäys kohti kääntymystä liittyi Pyhän Aleksiuksen legendaan, jonka Valdesius oli kuullut trubaduurin laulamana. Tarinan koskettamana hän kääntyi paikallisen papin puoleen ja kysyi neuvoa sielunsa pelastamiseksi. Pappi siteerasi hänelle läntisen luostarilaitoksen kannalta perustavaa Raamatun katkelmaa: ”Jos tahdot olla täydellinen, mene ja myy kaikki mitä sinulla on...” (Matt. 19:21) Valdesius toimi kirjaimellisesti ja jakoi omaisuutensa lastensa, vaimonsa, köyhien ja niiden kesken, jotka olivat kokeneet taloudellista vääryyttä hänen vuokseen. Kronikan mukaan hän asettautui esikuvaksi muille kaupunkilaisille ja kehotti heitä samanlaiseen elämänmuutokseen. Kun Valdesius söi yhdessä entisen ammattiveljensä kanssa tämän almuina lahjoittamaa ateriaa, Valdesiuksen vaimo pahoihi mielensä. Vaimon valitettua tapahtuneesta arkkipiispalle tämä määräsi, että Valdesiuksen tuli syödä kaupungissa vaimonsa kanssa.²⁸ Kronikan toisessa kohtauksessa kerrotaan entisen koronkiskurin saaneen seuraajia itselleen ja

aloittaneen saarnaamisen.²⁹ Kronikan viimeiset maininnat Valdesiuksesta kertovat paavin syleilleen häntä lateraanikonsiilissa ja hyväksyneen hänen elämäntapansa, mutta kieltäen saarnaamisen ilman papiston lupaa. Kronikan mukaan Valdesius ei määräystä pitkään noudattanut, mikä koitui hänen turmiokseen.³⁰ Kolmesti piti kirkon eri hierarkian tasojen, paikallisen papin, piispan ja paavin, ohjeistaa Valdesiusta, ja siitä huolimatta hän lopulta epäonnistui.

Kronikoitsija on pitänyt kertomusta Valdesiuksesta muistiin merkitsemisen arvoisena. Valinta on mielenkiintoinen, sillä keskiajalta ei tunneta ainoatakaan toista kronikkaa, joka sisältäisi edes mainintaa Valdesiuksesta. Lisäksi kertomuksen ensimmäisen osion melko myönteinen sävy on selkeä poikkeus valdesilaisuutta käsittelevän kirjoittamisen valtavirrassa. Ainoat vertailukohdat löytyvät aiemmin mainitusta sistersiläisestä *exemplum*-kokoelmasta³¹ ja kuuluisan pariisilaisen opettajan Petrus Cantorin (k. 1197) kirjoituksista. Hän oli tiettyissä tilanteissa valmis puolustamaan maallikkojen saarnaamista ja mainitsee nimeltä tässä yhteydessä eräät lyonilaiset, epäilemättä tarkoittaen valdesilaisia.³² Laonilainen kronikoitsija kuvaa suopeasti valdesilaisten ohella myös muuta maallikkojen omaehtoista hurskauden harjoitusta ja lieenee oikeutettua sijoittaa hänet edellä mainitun pariisilaisen opettajan vaikutuspiiriin.³³

Brian Stock, joka on tutkimuksessaan sivunnut Valdesiuksen kääntymystä, näkee kronikan kertomuksen sisältämät intertekstuaaliset viittaukset Aleksiuksen legendaan ja raamatunlauseeseen (Matt. 19:21), jonka kuuleminen inspiroi Athanasioksen kirjoittaman elämäkerran mukaan Pyhän Antonioksen kääntymyksen, tapoina antaa teoille historiallinen tausta.³⁴ Tämä pitää paikkansa, mutta ne antavat kertomuksessa erityisen tulkinnan valdesilaisuuden alkuperästä. Huomionarvoista on, että Matteuksen evankeliumin sanat eivät olleet vain Antonioksen kääntäneitä sanoja, vaan samalla keskeinen osa koko läntisen luostarilaitoksen kutsumusta, myös kronikan kirjoittajan.³⁵ Kertomuksen Valdesius tulkitsi raamatunlausetta oma-aloitteisesti teoillaan. Nämä teot rinnastuivat kaikkiin kristillisen köyhyyslupauksen tehneisiin. Laonilaisessa kronikassa, joka oli paikallisen premonstratenssiyhteisön tulkinta historiasta ja osa heidän identiteettiään, asetettiin implisiittisesti heidän oma köyhyyslupauksensa ja Valdesiuksen teot rinnakkain.³⁶ Molemmat pohjautuivat samaan raamatunlauseeseen. Yhteisestä inspiraatiosta huolimatta he eivät kuitenkaan teh-

neet niitä virheitä, mitä valdesilaiset tekivät. Premonstratenssit olivat kirkon vihtittyjä edustajia. He eivät saarnanneet ilman kirkollista valtuutusta eivätkä vastustaneet auktoriteettejaan.

Kertomuksen tulkinnan kannalta Stockin esille nostama legenda Aleksiukselta on myös tärkeä. Samoin kuin edellä mainittu raamatunlause, legenda sisältää intertekstuaalisen viittauksen menneeseen, mutta ikuisuudesta aina läsnä olevaan malliin, jonka tulkinta kytkeytyy selkeästi kirjoitushetkeen. Viittaus Aleksiuksen legendaan antaa selityksen sille, miksi kronikka ylipäättään käsittelee Valdesiuksen ja hänen vaimonsa välistä suhdetta, josta kaikki muut keskiaikaiset lähteet vaikenivat. Ulrich Mölk, joka on verrannut legendan eri versioita, on osoittanut, että 1100-luvun Normandiasta lähtöisin oleva ja trubaduurien levittämä kansankielinen versio korostaa sitä, että Aleksius ei hylännyt vaimoaan, vaan pysyi tälle uskollisena. Samassa versiossa vaimo taasen valitteli miehensä kuolinvuoteella, että olisi ollut valmis jakamaan miehensä kohtalon askeettina, jos se olisi ollut hänelle mahdollista. Myöhemmin vaimon kuoltua aviopuoliset kohtasivat taivaassa.³⁷

Kronikoitsija ilmiselvästi kommentoi legendan kansankielistä versiota mainitsemalla trubaduurin sen välittäjänä. Kronikan kertomus tarjoaa myös ratkaisun Aleksiuksen vaimoa murehduttaneeseen seikkaan. Valdesiuksen vaimolle annetaan mahdollisuus osallistua miehensä elämäntapaan ruokkimalla tätä ja hyväksymällä tämän aviomies pysyi uskollisena vaimolleen. Avioliiton pysyvyys ja naisten asema olivat myös ajankohtaisia aiheita premonstratenssijärjestössä, jonka maallikkojäsenien³⁸ parissa naisten osuus oli huomattava ja osittain myös ongelmallinen. Esimerkiksi Jacobus Vitryläinen mainitsee naisten muodostuneen tälle järjestölle hankaliksi heidän ”muutettuaan ulkomaailmaan johtavat ikkunat porteiksi”.³⁹ Kronikan kertomuksessa Lyonin piispa antoi arvovallallaan ratkaisun vapaaehtoista köyhyyttä seuraavan miehen ja hänen vaimonsa väliin ongelmiin, joka oli sovellettavissa myös premonstratenssien keskuudessa.

Kokonaisuudessaan kronikan kuvauksessa valdesilaisuudesta on nähtävissä, että kirjoittaja on halunnut muistaa tapahtuman kahdesta syystä. Ensinnäkin hän tuomitsee lopussa selkeästi liikkeen, mutta vain siitä syystä, että jäsenet kielloista huolimatta saarnasivat ilman kirkollisten auktoriteettien lupaa. Maallikkohurskauteen suuntautuneena kirjoittaja ei ole kuitenkaan täysin ha-

lunnut tuomita liikkeen alkuperää, mutta esittää tapahtuneen varoittavana esimerkkinä syntiinlankeemuksesta. Toiseksi kirjoittaja on avioliittoon sekä miesten ja naisten välisiin suhteisiin liittyvässä tulkinnassa nähnyt sen opettavan merkityksen oman luostarin ja järjestönsä tilanteen kannalta.

Vaarallisen harhaopin alkuperä

Valdesilaisia vastaan kirjoitettiin 1200-luvun alun vaiheilla useita traktaatteja, joissa pääasiassa keskityttiin kumoamaan heidän erheellisiä käsityksiään. Muiden muassa liikkeen kiivaimpiin vastustajiin kuulunut Alanus Lilleläistä (k. n. 1203) ei sinällään kiinnostanut liikkeen historiallisen alkuperän yksityiskohdat ja olosuhteet, vaan sen alkuperän palautuminen yksityisen henkilön tekoihin, joita ei ollut Jumala eikä paikallinen papisto auktorisoinut. Hänen mukaansa valdesilaiset (*waldenses*) olivat saaneet nimensä Waldus -nimisen perustajansa mukaan, joka ”oli oman henkensä johdattama, ei Jumalan lähettämä ja perusti uuden lahkon, jonka jäsenet ilman papiston valtuutusta, ilman jumalallista inspiraatiota, ilman tietoa ja kirjoitustaitoa olettivat voivansa saarnata.”⁴⁰

Eräissä toisissa valdesilaisuutta tuomitsevista traktaateissa ilmenee pyrkimys selvittää liikkeen alkuperä mielenkiintoisella tavalla. Fontcauden luostarin apotti Bernardus ja flanderilainen Ebrardus Bethunelainen eivät johda liikkeen nimeä Valdesiuksen nimestä, vaan muodostavat sille etymologisen selityksen Isidorus Sevilalaisen (k. 636) teoksen *Etymologiarum* hengessä. Bernarduksen mukaan nimi *valdenses* oli peräisin sanoista *vallis* ja *densa*. He olivat siis niitä, ”jotka olivat peitettyjä syvään ja tiheään erehdyksen varjoon”. Ebrarduksen mukaan nimitys *vallenses* taasen juontui sanoista *vallis lacrymarum*, eli he, ”jotka olivat kyynelten laaksoon jääneet.”⁴¹ Tällainen liikkeen nimen etymologinen selvitys palveli yhtä lailla liikkeen alkuperän ja todellisen luonteen määrittämistä kuin sen historiallisen alkuperän esittäminen olisi tehnyt.

Sydänkeskijalla laajimmalle levinneen kertomuksen valdesilaisuuden synnystä kirjoitti dominikaani Stefanus Bourbonlainen. Hän oli syntyjään Bellavillestä Lyonin pohjoispuolelta ja oli yksi ensimmäisistä inkvisiittoreista ja toimi mm. Valencen alueella 1230-luvulla. 1250-luvulla hän vetäytyi Lyonin

konventtiin ja omistautui kirjoitustöille. Hän kuoli vuonna 1261 ja häneltä jäi kesken mittava exemplum-kokoelma *Tractatus de diversis materiis praedicabilibus*.⁴² Teos on jaettu seitsemään osaan pyhän hengen lahjojen mukaan. Neljännen, voiman lahjaa käsittelevän luvun seitsemännen alaluvun otsikko on ylpeys. Siinä Stefanus kirjoittaa laajasti harhaoppisuudesta ja kertoo myös omista kokemuksistaan inkvisiittorina.⁴³

Stefanuksen kertomus toistuu ytimeltään lähes sanatarkasti muissa inkvisitiioon liittyvissä lähteissä⁴⁴ ja lopulta Bernardus Guin inkvisiittoreiden käsikirjassa 1320-luvulta. Tämän vuoksi kertomusta voi hyvin pitää valdesilaisuuden tuomitsevan katolisen kirkon virallisena versiona liikkeen alkuperästä. Laajimman levinneisyytensä kertomus kuitenkin sai itse Stefanuksen teoksessa, jota kopioitiin ahkerasti eri puolilla Eurooppaa.

Stefanuksen kertomus alkaa liikkeen nimestä.⁴⁵ Hän ilmoittaa, että liikkeen jäseniä kutsutaan valdesilaisiksi liikkeen perustajan mukaan (Valdensis) ja heidät tunnetaan myös Lyonin köyhinä, koska toiminta alkoi siellä. Jäsenet kutsuivat itseään ”hengessä köyhiksi” (Matt. 5:3), mihin Stefanus sarkastisesti huomauttaa, että sitä he ovatkin; nimittäin köyhiä hengen lahjoissa ja Pyhässä Hengessä. Tämä lyhyt luonnehdinta liikkeen alkuperästä ja yksioikoinen tuomitseminen on samassa linjassa edellä mainittujen etymologisten selitysten kanssa.

Edellisen jälkeen Stefanus kertoo, kuinka liikkeen hallussa oli kansankielisiä pyhien tekstien käännöksiä, jotka kaksi hänen tuntemaansa kirkonmiestä olivat kääntäneet vanhemman sanellessa ja nuoremman toimiessa kirjuriina. Perään Stefanus kirjaa muistiin, että sanelija oli kokenut äkillisen kuoleman tippuessaan rakennustelineeltä. Keskiaikaisen ajattelutavan mukaan tätä sanelijaa voidaan pitää käännöksen auktorina.⁴⁶ Kertomukseen sisällytetty paikallisiin tapahtumiin liittyvä yksityiskohta on mielenkiintoinen, sillä sitä ei enää löydy muutoin samaa kertomusta toistaneilta myöhemmiltä inkvisiittoreilta. On kuitenkin selvää, että Stefanusta kiinnosti oman kaupunkinsa ja tapahtumapaikan asiat. Valdesilaisista yleisesti käytetty nimitys, Lyonin köyhät oli kaupungin maineen kannalta ongelmallinen. Keskiajan Lyonista tunnetaan myös mainintoja liikkeen säännöllisestä rituaalisesta kiroamisesta.⁴⁷ Samanaikaisesti katedraalin muistokirjassa vuosittain kunnioitettiin edellä mainittua käännöksen auktoria ja muiden testamenttilahjoitusten joukossa mainittiin hänen Lyonin

kirkolle lahjoittamansa uuni, joka oli kuulunut valdesilaisille.⁴⁸ Muisto tämän kaniikin persoonasta ja osallisuudesta valdesilaisuuden syntyyn alkoi väistämättä 1250-luvulla vaipua unholaan. Kirjoittamalla muistiin, mitä hän oli silminnäkijöiltä kuullut Stefanus varmisti sen, että tulevat polvet Lyonissa tietäisivät mikä oli mainitun kaniikin suhde valdesilaisuuteen. Suullisen perimätiedon kuihtuessa pelkkä muistokirjassa oleva maininta kaniikille kuuluneesta valdesilaisten uunista olisi ollut avoin kaikenlaisille spekulatioille. Pahimmassa tapauksessa se olisi voinut johtaa siihen, että hänen sielunsa puolesta ei olisi enää rukoiltu vuosittain hänen kuolinpäivänään. Stefanuksen tekstin viesti oli selvä. Käännöksen sanelija oli tehnyt syntiä avustamalla harhaoppista toimintaa ja sai siitä rangaistuksensa, kun hän tippui rakennustelineiltä. Tämä seikka tosin kiinnosti vain lyonilaisia eikä enää esimerkiksi Bernardus Guita, joka jätti maininnan kopioimatta 1320-luvulla kirjoittamaansa inkvisiittoreiden käsikirjaan.⁴⁹

Varsinainen kertomus valdesilaisuuden synnystä alkaa edellä mainittujen katkelmien jälkeen. Sen mukaan Valdesius oli rikas ja oppimaton mutta kiinnostunut kirkossa kuulemastaan evankeliumista. Hän käännähti itselleen, kuten edellä todettiin, pyhiä kirjoituksia ja opetteli niitä ulkoa. Tämän jälkeen hän päätti omistautua apostolien elämän jäljittelylle myyden omaisuutensa ja lahjoittaen rahat köyhille. Hän houkutteli muita, yhtä oppimattomia kuin hän, tekemään samoin. Liike levisi, ja arkkipiispa Johannes kutsui heidät luokseen kieltäen heitä saarnaamasta. Valdesilaiset kieltäytyivät noudattamasta tätä määräystä ja heidät karkotettiin kaupungista. Myöhemmin heidät tuomittiin lateraanikonsiilissa skismaattisina. Stefanus kirjoittaa valdesilaisten levinneen Provenceen ja Lombardiaan ja siellä sekoittuneen muihin harhaoppisiin. Hän kirjoittaa myös eräästä kokemuksestaan inkvisiittorina tarkoituksenaan osoittaa, kuinka vaikeaa valdesilaisia oli tunnistaa ja saada kiinni. Lopuksi Stefanus ilmoittaa liikkeen saaneen alkunsa arkkipiispa Johanneksen aikaan suunnilleen vuonna 1170. Tämän jälkeen hän keskittyy kuvaamaan valdesilaisten virheitä ja erheellisiä käsityksiä omien kokemustensa muodossa.

Nykytutkijat ovat olleet sitä mieltä, että Stefanus Bourbonlainen sijoittaa tapahtumat osittain väärin myöhemmän arkkipiispa Johanneksen aikaan ja sekoittaa karkotukseen liittyvien tapahtumien järjestyksen keskenään.⁵⁰ Stefanukselle nämä ns. historialliset tosiasiat eivät olleet oleellisia. Hänen kir-

joituksensa tarkoitus oli ensinnäkin olla apuna muille inkvisiittoreille, jotka kohtasivat valdesilaisia ja tarvitsivat tietoa siitä, keitä he olivat ja mikä oli heidän alkuperänsä. Stefanus kiteyttää tähän tarkoitukseen valdesilaisuuden alkuperästä olennaisen. Liikkeen jäsenet, kuten perustajiansakin, olivat yksinkertaisia maallikkoja, jotka toimivat säädylleen sopimattomalla tavalla. He saarnasivat julkisesti ja kirkollisten auktoriteettien heitä kieltäessä näin tekemästä, he olivat uppiniskaisia. Toiseksi Stefanuksen teksti oli suunnattu Lyonin paikalliseksi tasolle. Tekstissä ei millään tavalla mainita arkkipiispa Guicharduksesta, jonka aikana valdesilaisuus sai alkunsa. Voisi olettaa, että Stefanus olisi ollut tästä seikasta tietoinen, sillä hän omien sanojensa mukaan tunsikin henkilökohtaisesti Valdesiuksen pyhien tekstien kansankielisten versioiden kirjoittajat.

Nähdäkseni arkkipiispa Guicharduksen sivuuttaminen johtuu pyrkimyksestä pitää yllä hänen mainetta ja kunniaa. Mainitsematta lainkaan arkkipiispaa Stefanus yritti hälventää epäilyt, jotka mahdollisesti liittyivät Guicharduksen toimiin. Stefanus halusi, että arkkipiispa muistetaan juuri niin maineikkaana kuin hänen tekonsa oli katedraalin muistokirjaan kirjattu.⁵¹ Tarve selittää oman kaupungin historian mustia kohtia parhain päin on saattanut liittyä myös paa- vi Innocentius IV:n pitkään oleskeluun kaupungissa. Vierailuun liittyi vuonna 1245 pidetty Lyonin konsiili, joka kokosi osanottajia laajalti eri puolilta kristillistä maailmaa.

Valdesilaisten oma käsitys alkuperästään

Käsitys valdesilaisuuden synnystä on säilynyt lähes poikkeuksetta vain tuomitsijansa, katolisen kirkon piirissä. Liikkeen perustajahahmo ja alkuperä oli Valdesius niminen maallikko. Häntä seuraavat liikkeen jäsenet toistivat hänen tekemiään erheitä. Tietämällä valdesilaisuuden alkuperän kirkko pystyi vastustamaan heitä tehokkaasti. Sydänkeskiaikaisten valdesilaisten omasta käsityksestä heidän historiastaan ja alkuperästään on niukasti lähteitä. Yksi tällainen kertomus on kuitenkin säilynyt suhteellisen useissa käsikirjoituksissa, mutta vasta 1300-luvun jälkipuolelta, 200 vuotta liikkeen syntymisen jälkeen.

Teksti esittää lyhyesti, mutta mielenkiintoisesti kirkon historian. Kertomus alkaa apostolien ajasta ja siirtyy nopeasti keisari Konstantinuksen aikaan. Tekstin

mukaan kirkko unohti tuolloin alkuperäisen tehtävänsä paavi Silvesterin vastaanottaessa keisarilta tämän kruunun ja arvon.⁵² Tämän seurauksena valtaosa ihmisistä joutui yhä enemmän pahan valtaan ja vain pieni joukko jäi uskolliseksi apostolien esikuvalle. 800 vuotta Konstantinuksen jälkeen heidän johtoonsa nousi mies, jota kutsuttiin erään paikkakunnan mukaan nimellä Waldis, jota kirjoittaja oli kuullut mainitun myös Petrukseksi. Tämä rikas ja oikeamielinen mies oli lukenut ja kuullut evankeliumia. Hän omaksui sen sanoman ja antoi omaisuutensa köyhille. Hän saarnasi, sai seuraajia ja meni Roomaan väitelläkseen siellä harhaoppisten johtajan (paavin) kanssa uskosta. Eräs kardiinaali kuunteli häntä ja oli hänelle suopea, mutta Waldis kuitenkin katsoi, ettei Rooman kirkko ollut hänen sanojensa arvoinen. Hänet seuraajineen tuomittiin ja suljettiin ”synagogan” ulkopuolelle. Liike kuitenkin kasvoi, mutta ”Saatanan viha ja jumalan hylkäämien pahuus” johtivat heidän vainoamiseen. Loppuosa tekstistä on Seglin mukaan historiaan suuntautuvan alkuosan tulkintaa, sen selitystä nykyhetkessään.⁵³

Tämä käsitys valdesilaisuuden alkuperästä kääntää aselman päälaelleen. Se on looginen seuraus katolisten ja valdesilaisten käymistä väittelyistä, joissa katolisten lähtökohta oli, että liikkeen perusti Valdesius ja että se oli harhaoppinen. Tämän lähteen mukaan valdesilaisten käsitys omasta alkuperästään pohjautui aina alkukirkkoon asti. He olivat alkukirkon perillisiä ja oikeaoppisia. Katolinen kirkko oli puolestaan harhaoppinen.

Pohjois-Italiasta kotoisin olevan maallikon, Salvo Burcin poleeminen kirjoitus *Suprastella* osoittaa, että jo 1230-luvulla oli esiintynyt samankaltaisia käsityksiä. Salvo Burci kirjoittaa kiivaasti Lyonin köyhiä vastaan ja korostaa, että heidän liikkeensä on nuori, vain 60 vuotta vanha ja että sen perustaja Valdexius oli kuulunut katoliseen kirkkoon mutta tullut siitä erotetuksi. Katolinen kirkko oli sitä vastoin vanha.⁵⁴ Vastapuolen, valdesilaisten, argumentointia ei tunneta, mutta se on Salvo Burcin väitteistä pääteltävissä. He katsoivat olevansa alkukirkon perillisiä väittämällä, että heidän historialliset juurensa ulottuivat aina kristillisen kirkon aamuhämärään. Tämän suuntainen tulkinta löytyy myös ensimmäisen polven valdesilaiselta Durandus Oscalaiselta, joka kirjoitti 1190-luvulla. Kirjansa sivuilla vastustajiensa kanssa käymässä dialogissa Durandus myöntää, että valdesilaisten usko oli uusi, mutta vain siksi, että se perustui Uuteen testa-

menttiin. Duranduksen mukaan Jumala itse oli kutsunut Valdesiuksen apostoliseen tilanteeseen, jossa papisto eli syntistä elämää ja laiminlöi velvollisuuksiaan. Kysymykseen missä kirkko oli ollut Pelastajan tulon ja valdesilaisten ilmestymisen välisenä aikana, Durandus vastaa sen olevan siellä, missä on uskovien yhteisö.⁵⁵ Tästä käsityksestä ei ole kovin suurta matkaa aiemmin siteerattuun, 1300-luvun loppupuolelta peräisin olevaan tulkintaan valdesilaisten historiasta.

Valdesilaisten käsitys historiastaan ja alkuperästään oli välittynyt suullisesti liikkeen parissa. Sen osoittavat monet kohdat tekstissä, joissa suoraan viitataan tähän välittymisen tapaan. Samalla tekstistä löytyy myös mainintoja kirjallisista lähteistä.⁵⁶ Liikkeen parissa oli aina ollut kirjoitus- ja lukutaitoisia jäseniä, mutta inkvisiittorien ahdistamina he joutuivat välttämään kirjallista kommunikointia.⁵⁷ Tästä huolimatta valdesilaiset olivat muodostaneet selkeän tulkinnan historiasta ja sijoittaneet itsensä siihen. He olivat myös huolellisesti laskeneet viimeistään 1300-luvulla, että keisari Konstantinuksen (k. 337) ajasta oli noin 800 vuotta Valdesiuksen toimiin. Samanlaista maallikkojen historiallista kronologian tajua osoittaa edellä mainittu valdesilaisia vastustanut maallikko, Salvo Burci.

Kirjallisen kulttuurin parissa olevat ja runsailla lähteillä varustetut kirkonmiehet kykenivät tunnetusti määrittämään hyvinkin tarkasti historiallisten tapahtumien ajan ja sijoittamaan ne kronologiselle jatkumolle. Tulkinnoissaan he kuitenkin saattoivat irrottaa minkä tahansa tapahtuman ajalliselta paikaltaan ja rinnastaa sen toisen tapahtuman kanssa välittämättä aikakausien eroista.⁵⁸ Ajallisesti tapahtumat kyllä ymmärrettiin menneiksi, mutta samalla ne olivat myös jatkuvasti läsnä, ihmisen toiminnan malleina ja Jumalan tuomioina.

Artikkelissa käsittelemäni kirjoitukset valdesilaisuuden synnystä ja alkuperästä lähes 200 vuoden ajanjaksolta osoittavat miten samat teot ja tapahtumat tulkittiin eri tavoin. Niissä otettiin selkeästi kantaa siihen, mikä oli oikeanlaisia toimintaa ja mikä vääränlaista. Sistersiläinen exemplum liittyi arkkipiispan reformipyrkimyksiin Lyonissa. Ikuisuudesta tapahtuneen jumalallisen väliintulon kautta maallikko tajusi mihin hänen silloinen elämänsä olisi hänet johtanut. Hän teki parannuksen ja asettui esimerkiksi muille. Tekstin ja tekojen tämän tulkinnan konteksti oli tilanne, jossa kaupungin kaniikit olivat haluttomia

reformaatioon. Sistersiläiset, jotka kirjasivat kertomuksen muistiin, näkivät sen tukevan heidän maailmankuvaansa. Anonyymien premonstratenssin kronikassa maallikko kääntyi kahden pyhimyksen asettaman mallin mukaan. Näitä malleja hän ei kuitenkaan osannut seurata oikein ja tapahtumat johtivat turmiollisiin seurauksiin. Rinnastamalla tekoihin kahden pyhimyksen mallin tekstin kirjoittaja osoitti kertomuksen opettavan merkityksen oman järjestönsä parissa.

Stefanus Bourbonlainen kirjoitti Lyonissa ja hän pyrki selittämään kaupunkinsa menneisyyteen liittyviä ikäviä asioita. Ennen kaikkea hänellä oli kuitenkin inkvisiittorin näkökulma. Häntä kiinnosti se, miten oli saanut alkunsa se valdesilaisuus, jonka hän oli toimissaan kohdannut. Mistä olivat pyhien kirjoitusten käännökset peräisin? Mistä valdesilaisten vastustus kirkollisia auktoriteetteja kohtaan oli saanut alkunsa? Tämä tieto oli arvokasta kaikille hänen järjestönsä jäsenille. Levittäessään Jumalan sanaa dominikaanit saattoivat tiedolla valdesilaisuuden oikeasta alkuperästä saada kohtaamansa valdesilaiset tajumaan asioiden todellisen luonteen, katumaan ja palaamaan takaisin kirkon helmaan. Valdesilaisten oma tulkinta historiastaan ja alkuperästään liittyy tilanteeseen, jossa he inkvisition painostuksesta 1300-luvulla olivat. Heidän mukaansa liikkeen alkuperä ei ollut viime kädessä palautettavissa kehenkään yksityiseen henkilöön. Valdesius ei varsinaisesti perustanut liikettä, sillä se oli ollut olemassa jo ennen häntä. Rooman kirkon edustajat, jotka tuomitsivat valdesilaiset, olivat jo 300-luvulta lähtien hylänneet oikean tien ja olivat harhaoppisia. Valdesilaisten tuli vain kestää inkvisition toimia ja uskonsa koettelemuksia. Historiansa perusteella he kuitenkin tiesivät olevansa oikeassa. Keskiajalla tulkinnot menneistä tapahtumista eivät vain kuvanneet menneisyyttä, jota vasten oma aika olisi ymmärrettävissä. Ne koskettivat korostetusti nykyhetkeä.

Viitteet

- 1 Knappe, Joachim: Historia, textuality and episteme in the Middle Ages. *Historia. The Concept and Genres in the Middle Ages*. Comm. Hum. Litt. Voi 116. Edited by Tuomas M.S. Lehtonen and Päivi Mehtonen. Helsinki, Societas Scientiarum Fennica 2000, 18-22; Roest, Bert: Memory and the Functions of History. Later Medieval Franciscan Chronicles. *Historia. The Concept and Genres in the Middle Ages* 2000, 104-105.
- 2 Goetz, Hans-Werner: The Concept of Time in the Historiography of the Eleventh and Twelfth Centuries. *Medieval Concepts of the Past*. Edited by Gerd Althoff, Johannes Fried and Patrick J. Geary. Cambridge-Washington, Cambridge University Press and German Historical Institute 2002, 164.

- 3 Peter von Moosin antiikkiin pohjautuvan väljän määritelmän mukaan exemplum on "un événement passé, rappelé ou mentionné dans un discours, pour convaincre de l'objectivité atteindre." von Moos, Peter: L'exemplum et les exempla des prêcheurs. *Les Exempla médiévaux: Nouvelles perspectives*. Sous la direction de Jacques Berlioz et Marie Anne Polo de Beaulieu. Paris, Honoré Champion 1998, 70-71. Jacques Le Goff on antanut tarkemman, mutta alustavan määritelmän keskiajan exemplumista: "...un récit bref donné comme véridique et destiné à être inséré dans un discours (en général un sermon) pour convaincre un auditoire par une leçon salutaire." Claude Brémont, Jacques Le Goff et Jean-Claude Schmitt: *L'Exemplum*. Typologie des sources du Moyen Âge occidental. Fasc. 40. Turnhout, Brepols 1982, 38. Antiikin ja keskiajan exemplumien eroista ja yhtäläisyyksistä ks. Brémont, Le Goff & Schmitt 1982, 43-58. Keskiakaisesta exemplumista ks. myös Jussi Hanskan ja Päivi Mehtosen artikkelit teoksessa *Esimerkin voima. Exemplum ja esimerkillisyys antiikin retoriikasta nykypäivän naistenlehtiin*. Toim. Liisa Saariluoma. Turku, Kirja Aurora 2001.
- 4 Rinnastaessani kronikat ja exemplum-kokoelmat viittaan jälkimmäisen yhteydessä erityisesti sistersiläisjärjestön parissa muodostettuihin kokoelmiin 1100-luvun lopulla ja 1200-luvun alussa. 1200-luvun myöhemmät mendikantijärjestöjen parissa muodostetut saarnaajien apuvälineeksi tarkoitetut kokoelmat olivat funktioltaan hieman toisenlaisia. Toisaalta kronikat samojen yhteisöjen parissa toimivat myös, joskin vähemmän korostetusti, saarnaajien materiaalina. Exemplum-kokoelmien historiasta ks. Brémont, Le Goff & Schmitt 1982, 43-68.
- 5 von Moos, Peter: The Use of Exempla in the Policraticus of John of Salisbury. *The World of John of Salisbury*. Studies in Church History, Subsidia. Edited by Michael Wilks. Oxford, Blackwell 1984, 207. Eräässä kirjeessään Johannes Salisburyläinen muotoilee, että jos jumalallinen laki tai kanoniset asetukset eivät anna ratkaisua ongelmatilanteessa, tuli tämän jälkeen tutkia pyhiin antamia esimerkkejä ja vasta tämän jälkeen turvautua Jumalaa pelkävien viisaitten miesten harkintaan. Von Moosin mukaan pyhiin esimerkit antavat abstrakteille säännöille konkreettisen muodon ja vertailukohtan. Ne ovat kuin oikeudellisia ennakkotapauksia, jotka täyttävät säädösten jättämiä aukkoja. Samoin esimerkiksi sistersiläinen 1170-luvun *Liber Visionum et Miraculorum* sisältää ehtoolliseen liittyvien ihmeiden yhteydessä aiheeseen liittyviä kanonisia määräyksiä. Legendre, Olivier & Rubellin, Michel: Valdès: Un "exemple" à Clairvaux? Le plus ancien texte sur les débuts du Pauvre de Lyon. *Revue Mabillon*. Nouvelle série, 11 (tome 72). Paris 2000, 187.
- 6 Knappe 2000, 20.
- 7 Historiankirjoituksen suhteen ks. Roest 2000, 106-107. Exemplum-kokoelmien suhteen ks. McGuire, Brian Patrick: Les mentalités des cisterciens dans les recueils d'exempla du XIIe siècle: Une nouvelle lecture de Liber Visionum et Miraculorum de Clairvaux. *Les Exempla médiévaux: Nouvelles perspectives*. Sous la direction de Jacques Berlioz et Marie Anne Polo de Beaulieu. Paris, Honoré Champion 1998, 108-109, passim.
- 8 Viittaan Brian Stockin termiin yhteisöistä, jotka olivat pääasiassa luku- ja kirjoitustaidottomia. Nämä yhteisöt olivat kuitenkin osittain osallisia kirjoitetusta kulttuurista yhden tai useamman jäsenen luku- ja kirjoitustaidon myötä. Stock, Brian: *The Implications of Literacy. Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*. Princeton N.J., Princeton University Press 1983, 522-524, passim.
- 9 Sydänkeskiajan dualististen harhaoppien nimitystä kataareiksi tai albigensseiksi on problematisoitu ja pohdittu vaihtoehtoisia nimityksiä. Pegg, Mark Gregory: On Cathars, Albigenses, and good men of Languedoc. *Journal of Medieval History* 27 2001, 181-195; Théry, Julien: L'hérésie des bons hommes. Comment nommer la dissidence religieuse non vaudoise ni béguine en Languedoc (XIIe -début du XIVe siècle)? *Heresis* No 36-37. Année 2002, 75-117. Kataarien alkuperästä on käyty pitkään historiantutkijoiden kesken väittelyä. Läntisessä Euroopassa esiintyville dualistisille liikkeille on toisaalta etsitty itäisiä vaikutteita ja nähty gnostilaisuuden myöhäisenä ilmentymänä, toisaalta niiltä on pidetty oman aikansa ja paikkansa riippumattomina liikkeinä. *L'Histoire du catharisme en discussion*. Le "concile" de Saint-Félix (1167). Sous la direction de Monique Zerner. Nice, Centre d'études médiévales 2001. Biller, Peter: Through a Glass Darkly: Seeing medieval heresy. *The Medieval World*. Edited by Peter Linehan and Janet L. Nelson. London - New York, Routledge 2001.
- 10 Valdesilaisuutta on aiemmin yleisesti nimitetty suomenkielisessä kirjallisuudessa valdolaisuudeksi. Tämä nimimuoto perustuu kuitenkin italiantalaiseen perustajan nimiasuun Valdo. Perustaja Valdesius (lat., ranskalais Valdès, joskus myös Vaudes) oli kuitenkin lyonilainen, joten liikkeen nimi valdesilaisuus on suositeltavampi. Liikkeen nimen muuttamista on minulle ehdottanut dos. Maiju Lehmijoki-Gardner.
- 11 Pegg 2001, 184.
- 12 Nimeä kirjoitettiin monilla eri tavoilla, mutta Valdesius on niistä yleisin ja esiintyy mm. en-

- simmaisen polven valdesilaisen Durandus Oscalaisen teksteissä. Usein mainittu etunimi Petrus liitetään häneen ensimmäisen kerran vasta 1300-luvun loppupuolen lähteessä, jota käsittelevien artikkelien viimeisessä luvussa. Perusteltuja epäilyjä on esitetty siitä, että tämä ei kuitenkaan olisi hänen oikea nimensä. Valdesilaisista keskiajalla käytetyistä eri nimityksistä ks. Gonnet, Giovanni: "Pierre Valdo ou Vaudès de Lyon?" *Il Grano e le zizzanie. Tra eresia e riforma (secoli XII-XVII)*. Soveria Manelli, Rubettino Editore 1989, 1107-1111.
- 13 Maallikkojen saarnaamisesta sydänkeskiajalla ks. Zerfaß, Rolf: *Der Streit um die Laienpredigt. Eine pastoralgeschichtliche Untersuchung zum Verständnis des Predigatmes und zu seiner Entwicklung im 12. und 13. Jahrhundert*. Freiburg-Basel-Wien, Herder 1974. Buc, Philippe: *Vox clamantis in deserto? Pierre le Chantre et la prédication laïque. Revue Mabillon*. Nouvelle série, 4 (tome 65). Paris 1993. Ks. myös Lauwers, Michel : *Prædicatorio –exhortatio. L'église, la réforme et les laïcs (XIe-XIIIe siècles). La parole du prédicateur. Ve –XVe siècle*. Études réunies par Rosa Maria Dessi & Michel Lauwers. Nice, Centre d'études médiévales 1997.
- 14 Valdesilaisuuden syntyhistorian uudesta tulkinnasta ks. Michel Rubellin: *Au temps où Valdès n'était pas hérétique: hypothèses sur le rôle de Valdès ? Lyon (1170-1183). Inventer l'hérésie? Discours polémiques et pouvoirs avant l'inquisition*. Sous la direction de Monique Zerner. Nice, Centre d'études médiévales 1998.
- 15 Merlo, Grado G.: *Le mouvement vaudois des origines à la fin du XIIIe siècle. Les vaudois des origines à leur fin (XIIe –XVIIe siècles)*. Sous la direction de Gabriel Audisio. Torino, Albert Meynier 1990, 33.
- 16 Tämän perinteisen käsitksen suhteen liikkeen leviämisestä pitää olla huomattavan varovainen. Tarkkaa tutkimusta liikkeen leviämisestä suhteessa kirkon käyttämän nimityksen leviämiseen ei ole tehty. Valdesilaisuuden kanssa samankaltaista ja –sisältöistä liikehdintää oli ollut jo aiemmin eri alueilla läntisessä Euroopassa. 1100-luvun alussa oli jo ollut useita kierteleviä saarnaajia. Pyhiä tekstejä oli kansankielelle käännetty mm. Flanderissa, Lauwers 1997, 202-203. Kun nykytutkija löytää valdesilaisuuden syntymisen jälkeen ajoitettavan maininnan, että jossain oli ryhmä maallikkoja hallussaan kansankielisiä raamatuntekstejä, tulee ensimmäisenä mieleen, että kyseessä on valdesilaiset. Näin esimerkiksi Metzlin kaupungissa olleet maallikot 1100-luvun viimeisiltä vuosilta on tutkimuksessa merkitty valdesilaisiksi, Grundmann, Herbert: *Religiöse Bewegungen im Mittelalter* 2., verbesserte und ergänzte Auflage. Hildesheim, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1961, 97-100, 162, 447. Lambert, Malcolm: *Medieval Heresy. Popular Movements from the Gregorian Reform to the Reformation*. Second Edition. Oxford – Cambridge, Blackwell 1992, 69,73. Ainoat lähteet, jotka kertovat heistä, paavi Innocentius III:n kirjeet, eivät mainitse heitä kuitenkaan valdesilaisiksi. Nykytutkija toimii samankaltaisesti kuin keskiaikainen inkvisiittori pyrkiessään tunnistamaan erilaisia kohtaamiaan tapauksia. Hänellä on ennakkokäsitys, kuvauksia harhaoppisuuksien tunnuspiirteistä. Siten kansankielisten kirjojen omistamista, kulkevaa saarnaamista ja valojen vannomista kielitöyrymistä kutsutaan valdesilaisuudeksi. Ei ole mahdotonta, etteikö osa valdesilaisuuden leviämisestä ole myös sitä, että toisistaan riippumattomat teot ja käsitkset ovat tulleet kirkon edustajien kautta nimityksi samalla nimellä.
- 17 Buc 1993. Ks. myös Lauwers 1997.
- 18 Kyseisten liikkeiden johtajina nimitetään Durandus Oscalainen ja Bernardus Prim. Durandus Oscalaiselta tunnetaan myös laaja harhaoppien (dualistien) vastainen teos *Liber antitheresis*. Ajallisesti tämä teksti on sijoitettu 1190-luvulle, ajalle ennen Duranduksen katumusmatkaa Roomaan ja palaamista Rooman kirkon alaisuuteen. Selge, Kurt-Victor: *L'aire droite du mouvement vaudois et naissance des Pauvres catholiques et des Pauvres réconciliés. Vaudois languedociens et Pauvres Catholiques*. Cahiers de Fanjeaux 2. Toulouse, Privat 1967, 227-243.
- 19 Kyseiset "virallistetut" ryhmät ja muut valdesilaiset olivat epäilemättä toisiinsa sekoittuneita ihmisten mielissä. Dossat, Yves: *Les Vaudois méridionaux d'après les documents de l'Inquisition. Vaudois languedociens et Pauvres Catholiques*. Cahiers de Fanjeaux 2. Toulouse, Privat 1967, 211-225.
- 20 Tämän luvun lähteitä olen käsitellyt laajemmin pro gradu työssäni *Varhaisimmat kertomukset valdesilaisuuden synnystä: kontekstianalyttinen tutkimus*. Yleinen historia, Turun yliopisto, 2002.
- 21 Kokoelman muun osat ovat *De diversis visionibus atque miraculis, De miraculis corporis et sanguinis Domini, Alia miracula et visiones*. Legendre & Rubellin 2000, 187-188. Kokoelmasta ks. myös McGuire 1998, 107-109.
- 22 Valdesiuksista kertovassa tekstissä ei suoraan ilmoiteta, mistä suullisesta tai kirjallisesta lähteestä se oli peräisin. Legendre ja Rubellin päätyvät Guicharduksen välittäytyneen nojautuen hänen hyviin väleihin entisen järjestönsä kanssa. Legendre & Rubellin 2000, 191-192. Tätä oleellisesti tukee se seikka, että arkkipiispa Guichardus mainitaan saman kokoelman erään toi-

- sen kertomuksen kertojana. Mc Guire 1998, 124. Arkkipiispa Guicharduksen henkilöhistoriasta ks. Rubellin, Michel: Guichard de Pontigny et Valdès à Lyon: la rencontre de deux idéaux réformateurs. *Revue de l'histoire des religions*, tome 1, fascicule 1, janvier-mars 2000, 41-47.
- 23 Rubellin 1998, 205-217. Legendre & Rubellin 2000, 190-195.
- 24 Legendre & Rubellin 2000, 188.
- 25 Legendre & Rubellin 2000, 193.
- 26 McGuire 1998, passim.
- 27 *Chronicon universale anonymi laudunensis*. Herausgegeben von Alexander Cartellieri. Bearbeitet von Wolf Stechele. Leipzig, Dyksche Buchhandlung; Paris, Librairie Alphonse Picard et fils 1909. Kirjoittajan on arveltu olevan kotoisin Englannista. Backmund, Norbert: *Die mittelalterlichen Geschichtsschreiber des Prämonstratenserordens*. Averbode, Praemonstratensia 1972, 267-268.
- 28 *Chronicon universale anonymi laudunensis*, 20-22.
- 29 *Chronicon universale anonymi laudunensis*, 28.
- 30 *Chronicon universale anonymi laudunensis*, 28-29.
- 31 Legendre ja Rubellin vertailevat näitä kahta kertomusta ja löytävät niistä yhtymäkohtia. Samoin heidän mukaansa sistersiläisten ja premonstratenssien välit olivat hyvät ja tämän vuoksi kertomukset ja tulkinnot ovat saattaneet olla heidän kesken jaettuina. Legendre & Rubellin 2000, 191-192.
- 32 Buc 1993. Lauwers 1997.
- 33 John Baldwin lukee mm. paavi Innocentius III:n kuuluvan tähän ryhmittymään. Baldwin, John W.: *Masters, Princes and Merchants. The Social Views of Peter the Chanter & his Circle*. Princeton N. J., Princeton University Press 1970, 343. Kronikoitsija kuvaa toisaalla kronikassaan maallikkojen hurskautta ja tuntee Pariisin yliopiston tapahtumia. *Chronicon universale anonymi laudunensis*, 28, 37, 67-68, 69-70.
- 34 Stock, Brian: *Listening for the Text: On the Uses of the Past*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press 1990, 24-29.
- 35 Selge, Kurt-Victor: *Die Ersten Waldenser*. Erster Band. Berlin, Walter de Gruyter 1967, 236.
- 36 Vrt. Bynumin ajatus sydänkeskijajan ryhmäidentiteeteistä ja niiden keskinäisestä vertailusta. Bynum, Caroline Walker: *Jesus as Mother. Studies in the Spirituality of the High Middle Ages*. Berkeley, University of California Press 1984, 88-109.
- 37 Aikaisemmat latinankieliset versiot esittivät Aleksiuksen hylkäävän vaimonsa kutsumuksensa vuoksi ja vaimon kuitenkin pysyessä uskollisena miehelleen. Mölk, Ulrich: Saint Alexis et son épouse dans la légende latine et la première chanson française. *Love and Marriage in the Twelfth Century*. Edited by Willy van Hoecke and Andries Welkenhuysen. Leuven University Press, Leuven 1981, 162-170. Tässä kohdin poikkean aiemmin tekemästäni tulkinnaista Aleksiuksen legendan merkityksestä Valdesiuksen kääntymystä koskevalle tekstille. Tolonen, Pekka: Väärin tulkittu esikuva ja harhaopin syntyy. *Ikuisuuden odotus. Uskonto keskijajan kulttuurissa*. Toim. Meri Heinonen. Gaudeamus, Helsinki, 2000.
- 38 Luostarien maallikkojäsenistä ks. De Miramon, Charles: *Les "donnés" au moyen âge. Une forme de vie religieuse laïque (v. 1180-v. 1500)*. Paris, Cerf 1999.117-120.
- 39 Jacobus Vitryläinen: *Historia occidentalis*. Ed. by John Frederick Hinnebusch. Fribourg, The University Press Fribourg Switzerland 1972, 133-135. Vrt. myös kuinka Jacobus kuvaa Marie Oignieslaisen suhdetta tämän aviopuolisoon. Heidän tapauksessaan osat olivat vaihtuneet siten, että aviomies huolehti vaimonsa materiaalisista tarpeista. Jacobus Vitryläinen: Vita B. Mariae Oigniacensis. *Acta Sanctorum* (AA.SS.), Iuniis V, Paris, 1867, 640.
- 40 Alanus Lilläläinen: *De fide catholica contra haereticos sui temporis*. Patrologia Latina (PL) 210. Ed. Migne. Paris 1855, 377.
- 41 Bernardus kirjoitti valdesilaisista 1190-luvun alussa. Bernardus Fontcaudelain: *Adversus Waldensium sectam*. PL 204, 793. Ebrardus kirjoitti 1210-luvun alussa. Ebrarduksen kirjoituksen *Anthaearesis liber* valdesilaisuutta koskevat osat löytyvät teoksesta Gonnet, Giovanni: *Enchiridion Fontium Valdensium I. Recueil critique des sources concernant les Vaudois au moyen âge*. (1179-1218). Torre Pellice, Libreria Editrice Claudiana 1958, 144-152.
- 42 Jacques Berlioz kirjoittaessaan saarnaajien homileettisesta exemplumista käyttää kohteena olevaa tekstiä esimerkkinään. Berlioz, Jacques: L'exemplum homiletique. *Comprendre le XIIIe siècle. Études offertes à Marie-Thérèse Lorcin*. Sous la direction de Pierre Guichard et Danièle Alexandre-Bidon. Lyon, Presses universitaires de Lyon 1998, 93-94.
- 43 Berlioz 1998, 94.
- 44 Poikkeuksena on anonymin passaulaisen dominikaanin kirjoituksiin sisältyvä kuvaus valdesilaisuuden synnystä. Kyseistä tekstiä on vaikea tarkasti ajoittaa. Teksti lienee 1200-luvun lopulta. Selge, Kurt-Victor & Patschovsky, Alexander: *Quellen zur Geschichte der Waldenser*. Gütersloh,

Gerd Mohn 1973, 19.

- 45 Kertomus valdesilaisuuden synnystä Albert Lecoy de la Marche: *Anecdotes historiques, légendes et apologies tirés du traité d'Étienne de Bourbon, dominicain du XIIIe siècle*. Paris, Renouard 1877, 290-293. Ranskaksi käännettyä Berlioz 1998, 91-93.
- 46 Sanelijasta tekstin auktorina ks. Tunturi, Janne: Kun silmä unohti suun: Sisälukutaidon leviäminen ja merkitys. *Ikuisuuden odotus. Uskonto keskiajan kulttuurissa*. Toim. Meri Heinonen. Gaudeamus, Helsinki 2000, 98.
- 47 Pouzet, Ph.: Les origines lyonnaises de la secte des vaudois. *Revue d'histoire de l'église de France*. Tome XXII, 1936, 30-31.
- 48 Guigue, G. & Laurent, J.: *Obituaires de la province de Lyon*. Tome I. Première partie. Paris 1951, 103-104 [23 aug.]. Testamentti, jossa myös maininta lahjoituksesta ks. Guigue, M.-C.: *Cartulaire lyonnais*, Documents inédits. Lyon 1885, 281-284.
- 49 Gonnet, Giovanni: *Enchiridion Fontium Valdensium (Recueil critique des sources concernant les Vaudois au moyen âge)*. Vol. II (de la fin du XIIe au début du XIVe siècle). Torino, Editrice Claudiana 1998, 49-51.
- 50 Ks. esim. Berlioz 1998, 95.
- 51 Guigue, G. & Laurent, J.: *Obituaires de la province de Lyon*. Tome I. Première partie. Paris 1951, 113-114 [27 sept.].
- 52 Segl, Peter: Mediävistische Häresieforschung. *Die Aktualität des Mittelalters*. Hg. v. Hans-Werner Goetz. Bochum, Winkler 2000, 122. Käsitys Konstantinuksen ajasta alkaneesta Rooman kirkon rappiosta oli suhteellisen yleinen. Se liittyi laajoilla alueilla esiintyneisiin Rooman vastaisiin ja antiklerikaalisiin ajatuksiin. Sitä esiintyi yhtä hyvin kataarien kuin valdesilaistenkin parissa. Gonnet, Giovanni: La Donazione di Costantino presso gli eretici medievali. *Bollettino della Società di Studi Valdesi* 132, 1972, 17-29.
- 53 Segl 2000, 121-133.
- 54 Salvo Burci: *Liber Suprastella*. A cura di C. Bruschi. Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo 2002, 69-72. Ks. myös Merlo, Grado G.: *Contro gli eretici. La coercizione all'ortodossia prima dell'Inquisizione*. Bologna, Il Mulino 1996, 131-140.
- 55 Durandus Oscalainen: *Liber antiheresis*. Herausgegeben von Kurt-Victor Selge. Die Ersten Waldenser. Zweiter Band. Berlin, Walter de Gruyter 1967, 6-9, 93-100. Selge, Kurt-Victor: Discussions sur l'apostolicité entre Vaudois, Catholiques et Cathares. *Vaudois languedociens et Pauvres Catholiques*. Cahiers de Fanjeaux 2. Toulouse, Privat 1967, 143-162.
- 56 Segl 2000, 129.
- 57 Patschovsky, Alexander: The literacy of Waldensianism from Valdes to c. 1400. *Heresy and literacy, 1000-1530*. Edited by Peter Biller and Anne Hudson. Cambridge, Cambridge University Press 1994, 123-136.
- 58 Goetz 2002, 163-165.